

בחידוש הזיקה שלהם לצדיקים באמצעות מוקד פיסית ברור. צורך זה הניעם לאור הנסיבות הסוציו-פוליטיות והכלכליות הקשות שאליו נקלעו בעקבות ההגירה לישראל. בספק צורך זה מצטייר יעיש כמתוך תרבותי, המחמד מסורת ומתאמן להקשר המקומי הנוכחי. העובדה שהדיאלוג בין הזים לבין הקהילה התבסס במידה רבה על חלומות עולה בקנה אחד עם התפקיד המרכזי שמילא החלום בהערצת הקדושים במרוקו.²⁷

מתושבי בית שאן נבעה ממשמעותם של האתר הקדוש ושל הצדיק הפטרוני שלו כסמלים אישיים לא רק עבור הזים אלא גם עבור מאמינים רבים בקהילה. משמעות זו קיימה את 'פתחו של גן עדן' כאתר צנוע אך תוסס לאורך כשני עשורים, למרות המכשלות והקשיים הרבים בניחולו, וכראשם היעדר המשאבים והתמיכה המוסרית של פרנסי העיריה ודכניה.

בניסונו לרפא את מצוקות הזיים האישיה שלו נגע יעיש במיתר קיבוץ. את ההתלהבות הראשונית שבה התקבל 'פתחו של גן עדן' ניתן לתלות בהתפתחות ההדרגתית של תחושת ה'מקומיות' – התקשרות הדרגתית ובלתי מודעת של התושבים לבית, לקהילה ולגוף המקומי שלהם, התקשרות שהלכה והתחזקה לאורך השנים ומעבר הדורות. לנוכח הקשיים החברתיים והכלכליים שליוו את בית שאן מאז הקמתה, אין פלא שההתקשרות למקום נקתה בייסורים והייתה רגונית אמביוולנטיות. המרכיב השלישי של תחושה זו אצל יעיש (כמו אצל סוכני קדושים אחרים) בא לידי ביטוי בשאיפה המוחשית לעבור ממקום מגוריו לעיר אחרת, קרובה יותר למרכז, כשלב שקדם להתגלות. גילוי הפתח המופלא סיכל את העזבה וקשר את יעיש בעבותות לביתו. אמביוולנטיות זו הייתה, מן הסתם, נולחם של תושבים רבים שנותרו במקומם בסופו של דבר, ועל כן הם פיתחו, למרות כל הקשיים, רגשות של התקשרות פטרונית למקום מגוריהם. בחלומות ההתגלות של יעיש טמון מסר מיתו-פואטי נשגב: בית שאן אינה עיריה קשת יום בשולי הדרך כי פתחו של גן עדן מצוי בתחומה ואליו הנביא הוא מגינה. גם אם המסר הזה עלול להיראות כמעט-נלעג על רקע מצוקותיה ושוליותה של העיריה, הרי הזיק שהצית בלב תושביה הספיק לפרנס את 'פתחו של גן עדן' כאחד מקומי פעיל לאורך שני עשורים.

27 על מקום החלום בפולחן הקדושים היהודי במרוקו ראו: ב'דעמי (לעיל), הערה 1, עמ' 79-84; בילו ואברמוביץ (לעיל), הערה 13.

גן עדן של תיירות ונופש 90 דקות מתל אביב:

מרחבי נופש במבט ביקורתי

חיים נוי

א. מבוא: תיירות כרת מודרנית

נתונים עדכניים של אוגון התיירות הבינלאומי של האו"ם מעידים כי תעשיית התיירות העולמית צמחה בשנים האחרונות בקצב מסחרר. כך, למשל, בשנים הקרובות עתידים לנוע על פני כדור הארץ למעלה ממיליארד איש מדי שנה בשנה בניסיעות שתכליתן בילוי, הנאה ונופש. זוהי תנועת אנשים חסרת תקדים בהיקפה, ובוודאי השינוע-מרצון הגדול ביותר בהיסטוריה האנושית. הנתונים הכלכליים מצביעים על כך שתעשיית התיירות, על ענפיה ומסודותיה, היא כיום התעשייה הגדולה בעולם, והיא עולה על תעשיית הנפט או הנשק במחזור הכספי שהיא מגלגלת ובמספר האנשים שהיא מעסיקה. בישראל בלבד, לדוגמה, נרשמות מדי שנה כשנה קרוב לארבע מיליון יציאות של ישראלים לחוץ לארץ, והיקף התחם המשיגה של 'תיירות הצימרים', שהוא אפנה שצמחה זה מקרוב, מתקרב לשני מיליארד שקל בשנה!

השפעתה של מערכת-הדעל התיירותית העולמית ניכרת בכל חברה וחברה על פני כדור הארץ. כפי שהגלובליזציה והתרבות המודרנית (או התרבויות המודרניות) מעצבות סדר עולמי דומיננטי, לעתים השפעות אלה הן ישירות, ואז הן נוגעות באנשים ובמוסדות המשתתפים באופן ישיר בתעשיית התיירות, כגון נותני השירותים, התיירים עצמם, ועוד. ולעתים השפעות אלה הן עקיפות, שכן כלכלת התיירות סחרת לא רק בהון חומרי וכספי אלא גם בהון תרבותי וסמלי.

בידון להלן אבקש לטעון כי שגשוגה המרשים של תעשיית התיירות מבוסס לא מעט על דימויים וסמליהם של מרחבי עדן מודרניים. נקודה זו עולה באופן אנקדוטי בכותרת המאמר, המחייחסת למרחבי עדן מקומיים, פותבניציאליים משוהו. ואולם גני העדן התיירותיים הם אתרים מודרניים התחשבים למחוזות חפץ ולמחוזות איורי ציבוריים. תעשיית התיירות קידבה באופן שיטתי וממוסד, וסמלי.

ב. מודרנה ותיירות

הטענה המקובלת ביותר בחשיבה ובמחקר האקדמי על אודות התיירות המודרנית, טענה שהפכה מכוננת ביחס לתחום זה, היא טענה של ד"ן מקאנל, שהתיירות המודרנית הפכה מעין דת, או חלופה של הדת, והיא מספקת חוויה אותנטית ואיגון בעולם החברתי המורכב שהמאפיין הקיומי העיקרי שלו הוא תחושת הניכור.⁶ על פי ההיפרתזה הזוהקה של מקאנל, התפתחותה ושגשוגה של תיירות ההמון בתקופה המודרנית, ורק בתקופה זו, והאפשרו לא רק בעזרת טכנולוגיות מודרניות שסיפקו לתיירות תשתית נאותה (ולכך אשוב מייד), אלא בעיקר משום שתרבות התיירות מתייחסת לכמה מחוזיות היסוד של חייה הקיימים המודרניים. תעשיית התיירות מציגה אתרים, מרחבים, פעילויות וחפצים בעלי ערך יקר וייחודי: היא מציגה חוויה אותנטית – אמיתית, בראשיתית, טהורה – כחיים שבהם אבדה, נשכחה או נשתקה חוויה מעין זו.⁷ בדיונו על אטרקציות תיירותיות כמוחבים ציבוריים כותב מקאנל:

ארגונים של התנהגויות ועצמים במקומות ציבוריים הוא שווה ערך מבחינה פונקציונלית לטקסט המקודש שעדיין יצר את הבסיס המוסרי של החברה המוסרית. אם כך, מקומות ציבוריים [קרי אטרקציות תיירותיות למיניהן] כוללים את ייצוגי הטוב והרע, המתייחסים בצורה אוניברסלית לאדם המודרני... האדם המודרני נידון להביט למקום אחד, לכל מקום, בהפשו אוור האותנטיות שלו, כדי לראות אם יצליח להציץ עליה בקצרה, כפי שהיא משתקפת בפשטות החיים, בעוני, בצניעות ובטוהר של אחרים.⁸

לאור הצעתו של מקאנל אפשר אפוא להבין את שגשוגה של התיירות לאור כמה מן הדיכטומיות המאפיינות את החיים העירוניים, שהם בין המאפיינים הבולטים של החיים המודרניים. כך, למשל, הכמיהה הרומנטית לצאת מן המרכזים המודרניים והטכנולוגיים (מושחתים ומזוהמים); או לצאת מן המסגרות המוסריות, הממושטרות (וממשטרות) והמנוכרות, ומן המחויבויות הדבות הכרוכות בהן (בעיקר עבודה והשכלה). כך נעשה האתר התיירותי למקום שונה, הנבחן כניגוד של אפיוני השגרה הבורגנית. באתרי הנופש הזמן מצוי כשפע, הטבע מצוי כחישיג די – בין אם כפלורה ופאונה ובין אם בצורה אנתרופולוגית, כגון 'שבטים פרימיטיביים'.

6 ראו: Dean MacCannell, *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, Berkeley, 1999 (1976)

7 הספרות העוסקת בנושא האותנטיות בתיירות רבה למדי. ראו, למשל: Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Cultures: Tourism, Museums, and Heritage*, Berkeley 1998; Ning Wang, *Tourism and Modernity: Sociological Analysis*, Amsterdam 2000

8 מקאנל (לעיל, ערה 6), עמ' 39-41.

יותר מבעבר, את מעמרו הסמלי הייחודי של גן העדן אל מרחבי הממשיים והמדרמיים של הימים הבורגני. וכך, התיירות העצימה את התשוקה למהותות עדן אלה וכו בזמן סיפוקה את המחוזות עצמם. טענה נוספת שאבקש להציג בהמשך היא כי התיירות, על סמליה ועל התנועות והגבולות שהיא מציבה או חוצה, היא חלק בלתי נפרד מן התרבות המודרנית המאוחרת, ופועל יוצא של תהליכים מואצים ודורסניים של גלובליזציה.

אמנם, מאז ניחן האדם ביכולת המְשגה מופשטת וסמלית, ניתן למצוא דימויים של גן העדן לסוגיו בתרבויות רחוקות ובתקופות שונות. מבט השוואתי תרבותי-היסטורי על מערכות דימויים ונרטיבים אלה מעלה דימויי עדן שונים ומגוונים, ממש כשם ששונות זו מזו התרבויות שבהן שכיחים דימויים אלה. ואולם בדיון להלן אעסוק במסורתו ובמרחביו של גן העדן בתקופה המודרנית המאוחרת – או בתרבות המודרנית המאוחרת – כאתרים מעוררי הפנן. אכן, התמורה העיקרית שעבר דימוי גן העדן התיירותי, ובכלל זה גם מרחביו הממשיים (המממשים דימוי זה), היא בהפיכתו בראש ובראשונה למושא צריכה קונקרטי, מושא הניתן להגשמה. המאמר יעסוק באיכויותיו של גן העדן הן כחפץ שהוא עצם והן כחפץ שהוא משאלה או פנטזיה.

מבחינה דיסציפלינרית שואב הדיון הנוכחי מן המחקר הסוציולוגי של שדה התיירות, ובפרט ממחקרים בעלי אופי היסטוריו-תרבותי-חברתי. אציין את מחקרו הידוע של ג'ון יורי, *The Tourist Gaze*, שבו הוא בוחן את התפתחותה של תיירות הנופש בחופי אנגליה בשתי המאות האחרונות.⁹ כמו כן אוכיר שלושה מחקרים נוספים מרכזים פחות אבל מרתקים ביותר: המחקר של ג'ודית אדלר על התיסטוריה של התנועה הצרכני, השם דגש על ההבטה כפעולה תיירותית מכוננת (sightseeing); ספרו הפהפה של אורבר לופגרו, העוסק בהתפתחות רעיון החופשה (holiday) במערב ארצות הברית ובצפון אגן הים התיכון, ובהתפתחותם של אתרי חופשות – הן אתרים ממש והן אפשרויות של הזיה ושל חלומות בקניין; וספרו של סטפן קנפר, הסוקר את עלייתה ושקיעתה של רצועת אתרי הנופש היהודיים במזרח ארצות הברית במהלך תקופה של למעלה ממאה שנה (הרי ה-'Catskills' שבמדינת ניו-יורק, בהם היו אתרי הכליוי הנופש המועדפים על יהודי ניו-יורק).⁵

John Urry, *The Tourist Gaze*, London 2002 [1990]

2 ראו: Judith Adler, 'Origins of Sightseeing', *Annals of Tourism Research*, 16 (1989), pp. 7-29

3 ראו: Orvar Lofgren, *On Holiday: A History of Vacationing*, Berkeley 1999

4 ראו: Stefan Kanfer, *A Summer World: The Attempt to Build a Jewish Eden in the Catskills from the Days of the Ghetto to the Rise and Decline of the Borscht Belt*, New York 1989

5 ראו: כן, לדוגמה, קנפר מראה, מבחינות אחדות, כיצד צריכה האוכל ב-'Borscht Belt' שבהרי הקטסקילס מסבירה היטב את המעבר הטראומתי, הכולל חזית הגירה ופליטות, של יהדות מזרח אירופה לארץ החדשה – למזרח ארצות הברית (הענה גם היא על דימויי עדן).

כמו כן המסגרות ורפפות בהם, שכן לכאורה מיטשטשות ההיררכיות, ההתנתחות החברתיות, הנורמות ועוד. וכך מוכרת תלשיית התיירות מוצר יקר במיוחד, המתייחס לכמה מיסודות המציאות של החיים המודרניים.

באופן פרדוקסלי, אם כי רווחי במיוחד, תעשיית התיירות כמערכת על כלכלית היא גם המערכת המקבעת את אותן ההתנתחות הדיכטומיות המניבות את מפל הרווחים שלה עצמה. קיומה הרווח הרווחי של התיירות ההמונית העכשווית מבוסס על ההכרה בכך שהתיירות משמשת מעין סוכנת המגשרת ומקשרת בין חלקיהם המשלימים של הפיצולים המודרניים המקיימים זה את זה. אם נגד הכטייה העלתה הטענה שמא ימי הביניים היא זו שיצרה את הקשר בין הארצי לשמימי, בין האנושי לאלוהי, באמצעות הקתדרלות הנישאות השמימיות, הרי שהתיירות שיטתה תפיסה אנכית זו והיא מגשרת בין מרחבים המצויים על פני הגלובוס (אם כי נסיקתו של מטוס כבד לאוויר היא אירוע דרמטי, המלווה בתחושה של רוממות רוח, שלא לומר קדושה).⁹

במובן זה, ומסיבה זו, התיירות המודרנית מבוססת על כלכלה קפיטליסטית, שמרנית ביסודה ותכליתית: היא משמרת מצב קיים שבו ובעורתו היא משגשגת. כמילים אחרות, התיירות משמרת את הניגודים בין האפרוריות והעומס המאפיינים את הסדר החברתי של היוזמים, מכאן, ובין האקוזיות האטרקטיביות של מרחבי החופש והנופש שהתיירות ניכסה לעצמה, מכאן. מוסדות התיירות עושים זאת בין היתר על ידי העמקת התפיסה המרחבית (spatialization) של ניגודים אלה: יש מקומות פסיים של יזמים, ולעומתם יש מקומות פסיים אחרים, מרוחקים, ולעיתים קרובות גם מבודדים ומסוגיים, שהם מרחבים של נופש וכליו (vacationscapes).¹⁰

אלא רק מגבירה את הצורך בכך. כמילים אחרות – היא ממכרת. תעשיית התיירות פועלת באופן ערמומי במיוחד, תוך שהיא נעזרת בשני אופני פעולה העושים שימוש מסיבי בטכנולוגיות מודרניות: תקשורת ופרסומות מכאן ותחבורה מודרנית – כיכשה, כים וכאוויר – מכאן.

באמצעות שימוש תכוף במדיום של תקשורת המונים וזרעות הפרסומות הרבות הקשורות בתיירות, ללא הרף, את זרעי התשוקה לציון, למצות ולהפנים חוויות ערן היררוניות מבטיחות ומתגמלות. פרסומות אלה כללות לא רק מודעות צבעונית שמגולמות בהן נשים צעירות על רקע של חופים אקזוטיים, כי אם גם כתבות עיתונאיות (ממומנות), ולא מעט סוגות של פרסומים מודפסים ומשודרים (למשל *National Geographic* – החוברת, ערוץ הטלוויזיה ואתר האינטרנט). ערוצי תקשורת אלה יוצרים את המכלול העשיר והמפתה של מסורות גן העדן המודרני.

9 השוו: עידן צבעוני, 'שדות תעופה או נוסטלגיה לעתיד', חללים/ שדות תעופה/ קניון, תל-אביב 2004, עמ' 37-72; וכן שירו המוכר של הפזמונאי מאיר אריאל, 'טרמינל לומילס', מילים ולחן מאיר אריאל, באלבומי: שירי חג ומועד נופל, 1978.

10 השוו: מקאנל (לעיל, הערה 6), עמ' 39.

בתהליך המודרניזציה של גן הערן יש להכיר אפוא במודרניות של מסורתיות, קרי של כלי התיווך, הייצוג וההפצה של מסורות אלה.

שני הדימויים הבאים (ראו תמונות מס' 1, 2 בעמ' 400) מדרגים מראות מוכרים של מרחבי ערן תיירותיים (במקרה זה מרחבים המצויים בחופי תאילנד). את עיקר החלל של התמונות ממלאות רצועות חוף זכות, כלואות בין שדרות דקלים ובין ים כחול וצולו. מרחבים אלה, והכיתובים המעוטרים אותם, נוגעים במקרים אלה בהנאת השיווק וברימוי הרווח של הליד או המקומי שהוא 'המשרת הפרימיטיבי והמאושר'. גישה פריסומית זו נותנת תוקף לטענתו המכוננת של דין מקאנל על אודות החיפוש והמימוש של החוויה האוטנטית אצל התייר המודרני. את הכיתובים של הפרסומות ממלאות מילות תואר, כגון: אקוטי, אותנטי, ראשוני, בתולי, בראשיטי, טהורי, נקי, זך, פסטורלי, רומנטי, חושני, גן ערן. זהו אוצר המילים הבסיסי של שיה הפרסום והשיווק התיירותי, והוא ממלווה למאגר חזונית צבעוני בעל עצמה רבה.¹¹ מראות אלה מוכרים לרבים, ואף השיח המלווה אותם ידוע. יש בכך כדי להעיד שהם אכן נחשבים חלק אינטגרלי של הדימויים החזוניים בתודעתם של אנשים החיים בתנאים סוציו-אקונומיים נוחים במדינות מפותחות או מתפתחות.

את הפן השני המשלים של תעשיית הפרסומות והדימויים החזוניים מספקות טכנולוגיות התחברות המונית הפועלות בשירות התיירות. אכן, שגשוגה של התיירות נשען על שימוש אינטנסיבי בכלי התחבורה, ובעיקר בכלים של התחבורה אווירית ('בואינג 747'). הדבר קשור בעלייה בכטיחות כלי התחבורה האלה ובכידרה במחירי הטיסות מאז מלחמת העולם השנייה. אמצעי התחבורה מאפשרים להגיע אנשים מן הבי' אל האו', מן היוזמים אל האקוטי, ומן 'המקומי' אל 'המקומאחר' (elsewhere). התחבורה האווירית אינה פועלת באופן מנתק והיא קשורה ברשת התחברה משוכללת, כגון מוניות, רכבות ואוטובוסים המסיעים תיירים

11 כאן המקום להרחיב על התפתחות הדימוי של גן הערן התיירותי כחוף טרופי שמצויים בו דקלים ועצי קוקוס. לפי לופגן (לעיל, הערה 4), כבר בעת הקמתה של חופי הדימויה הצרפתית היו עצי דקל יסוד הכרחי בעיצוב המרחב החופי לצד כסאות נוח מבר (ששימשו קודם לכן אך ורק על סיפונים של ספינות נוסעים). בחינה היסטורית מדויקת מעלה כי דימוי החוף הטרופי החל עם הדימוי של חופי הוואי. כבר מתחילת המאה העשרים שימשו חופי האי נופש לאליטות מצפון אמריקה, אך רק בשנות התשעים, עם כניסת הטלוויזיה המסחרית והטיסות המסחריות הזולות, יצא שמו של אתר זה אל העולם. לופגן טוען כי הוואי הוא למעשה האתר הראשון של גן ערן בשיווק המוני (שם, עמ' 216). אתר זה זכה לסיקור תקשורתי וקולנועי רב (ראו סרטו של אלוריס פורסלי, *Blue Hawaii*), כאשר של רומנטיקה אקוטיית ואף אורטית, מקום של מפגש בטוח של המערב עם 'קסם המזרח'. אציון כי בשנים האחרונות ניתן לראות עצי דקל (לעיתים בארזיותיהם) נטועים במקומותינו, כמעט בכל שדרה עירונית ופרברית חדשה – מעין זה או מזכרת לחיי הנאה והנופש הבורגניים-המעריביים.

אל שרות התעופה ומהם. אפשר לדמות מערכת זו למבין משומן ומתורמן הישב המאפשר תנועה המונית של אנשים וסחורות ביבילות ובמדינות רבות יחסית. הפרסומות הרבות בתחום היירות המערבית בפרט, ובעולם כולו יחסית, המעצבות תרבות צריכה ומכוננת את מבטן של הצרכן, הן בעלות אופי סוגסטיבי, משום שהן מנפות את הצרכן אל רשת התרבותית-יחידתית המגיעה אותו בגופו, זאת אומרת בממשותו, ממקום למקום. אכן, כדי להיות הייר ולשען להון הסמלי והתרבותי המצוי בשפע בתעירות, אין די בשענה כי צפינו בסרט תעירותי או ראינו פרסומת תעירותית. זהו רק פן אחד של המשבע – פעולת ההתחלה והחומנה, הסוגסטייה. פן אחר והכרחי של התמיד מגולם במסע עצמו, היוצא מן המקומות, אל מקום הוויק, ה'מקומאחר'. כאמור, תחת הנאי האפיסטמולוגיה המודרנית זוכה מסע זה לתוקף 'ממשי', ואי לכך גם להכרה חברתית ולהערכה. 'הייתי שם' או 'כאמת הייתי שם' הן הטענות היסודיות הנמצאות בבסיס תיאוריהם וסיפוריהם של היירים. זוהי טענה אונטולוגית הנותנת ביסוס לממשות. זוהי העדות של התעיר. עדות זו היא הסיפור של התעיר השב לביתו, ה'positrip narratives'¹². עדות זו אפשרית ובעלת פשר רק ביחס למסורות גן העדן – אותם ציפיות, שאיפות וחלומות צרכניים-תעירותיים (ה'pretrip narratives')¹³ הרוקמים את המניעים להשתתף במפעל התעירות ולמשש את האידיאלוגיה התעירותית.

בהקשר זה ניתן להבין את החשיבות של תמונת, מכתבים ומכרות באידאולוגיה – ובקוסמולוגיה – התעירותית. הפצים אלה משמשים עדות ממשית המאפשרת לתעיר להוכיח את שהותו במקום שהוא גם מיתי וגם ממשי, ובכל זאת שונה בתכלית מן היזמיוס. משום כך טעונים הפצים אלה מסען משמעויות עורף, גוסטלגי בדרך כלל. שלא בכספור גן העדן המקראי, תעשיית התעירות אינה מונעת מעבר הפצים אל מחוץ לאתר. אדרבה, תעשיית המכרות משגשגת בדיק משום שגבולותיה פתוחים באופן חלקי, ומשום שהמכרות הן הפצים שנרכשו או הושגו במרחביה הקסומים של התעירות. אם גבת מגבות וכרזים מגן העדן התעירותי אסורה (התנהגות שכיחה זו זכתה לסיקור תקשורתי מקומי, עקב ריכוז מקרי הגנבות בהם היו מעורבים יירים ישראלים ממלונות בדרום תורכיה), הרי שרכישת מכרות – וצילום תמונות או הסרטה של טרטי וריאו – היא נהוג מקובל בהתנהגותם של התעירים. גבת המגבות והכרזים ממלונות בתורכיה מושכת תשומת לב דווקא משום שחפצים אלה הם בראש ובראשונה חפצים ביתיים ואינם בעלי ערך כספי רב. הוצאתם מן הקוסמוס התעירותי והעתקתם אל המקומות, של התעירים הישראלים מוכרות מגוון של חפצים ניידים – ממפיות שולחן ועד צדפי ים – שלא נעדרו לשמש מוכרות מלכתחילה, ומשום כך נתפסים כאותנטיים וכמקוריים דווקא.

12 Edward M. Bruner, 'Introduction: Travel Stories Told and Retold', *Culture on Tour: Ethnographies of Travel*, Chicago 2005, pp. 1-29.

13 שם, שם.

תמונה 1:

'Kusamoi Beach [Thailand] - A place of sunbathing worship'

תמונה 2:

'One of these smiling delicious food sellers at Bophut beach [Thailand]'

כאופן מסורתי, אנתרופולוגים התייחסו למושג של חוד והזרות כמושגים של אחרות ('otherness'), אבל מושגם אלה לא ביטאו הכרה נאותה בטבע הממוחבר של התיירות כפרט ושל הקיום החברתי-התרבותי ככלל, וממילא גם לא בתנועה הקיימת בתוך מרחבים אלה וביניהם. עניין זה הוא מן המאפיינים המכוננים של חברות בתקופתנו.¹⁶ וואלס מבט ממרחב כגון זה המצוי אצל לופגן מציע אוצר מושגי המכיר בממשות של העולם התיירותי ובמונפול של התעשייה על גישה לעולם ייחודי זה ועל התנועה בו.¹⁷

מה הם מאפייניהם של מרחבי הערן התיירותיים? ראשית, מדובר כאמור במרחבים גאוגרפיים מוגדרים וממשיים (והו ה'גן'). ברומה לארבעת הנהרות ולעצים המופיעים בתיאור של גן הערן המקראי, גם גני התיירות כוללים היבטים טבעיים ומלאכותיים, והם אלה היוצרים, תוחמים, מאפיינים ומייחדים את מרחביהם. למעשה, התיירות היא צרכנית מרחבים גדולה למדי, בעיקר ביחס למרחבים בעלי ערך גבוה, כגון חופים ומקומות שנשקף מהם נוף. מעקב היסטורי אחר התפתחותה של תיירות כלשהי יכול להעיד על אופייה של תיירות זו, שכן המקומות שבחס היא מתרחשת הם אפיון מרכזי של סוג הפעילות הקשור בתיירות זו ושל סביב החוויה שהיא מבקשת להעניק לתייר.¹⁸ כך, למשל, במקרה המוקדש לבחינה אתנוגרפית של תיירים בינלאומיים ומקומיים (הויים) המבקרים באזור ה'סאג' מאהל', אפיין אדנסור שני סוגים של מרחבים תיירותיים: מרחבים הומוגניים ומרחבים הטרוגניים.¹⁹ מרחבים הטרוגניים דומים למרחבי השוק הבחגיגתיים, שם מרחבים צבעוניים ותוססים המוכרים שווקים. אלה הם מרחבים הומי אדם שמשלבים בהם ייחודי תיירים ומקומיים, עשירים ועניים, אסתטיקה גבוהה ונמוכה, ועוד. לעומתם מרחבים הומוגניים מתאפיינים בכידוד ובאסקלטיביות, וכיניהם לבין המרחבים הטרוגניים קיימת מחיצה בלתי נראית, המעניקה להם ממד סטילי, שנעדרת ממנו ה'מוזמה' של חיי היומיום הרגילים.

שנית, המרחבים של אתרי התיירות מצויים במקומות, שהוא תמיד 'לא' כאן/לא-עכשיו', 'הדק' או 'מעבר' (השוו למקומו של גן הערן המקראי: 'אן בערן מקדם'). כפי שצינו, בהגדרה המקובלת מרשתת התיירות על ניגוד דיכוטומי לעומת היומיום העירוני-חברתי. לאור זאת, אחת ההגדרות של כלכלת התיירות יכולה להיות זו: הגוף הממשל מבחינה מרחבית – או ה'ממרחב' (spatializes) – את הפיצולים החברתיים והמוסדיים של העידן המודרני. פיצולים אלה קיימים,

16 ראו מתקיימים של אפודראי ושל קליפורד: *Modernity at Large*: Arjun Appadurai, *Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, Minn. 1996; James Clifford, 'Traveling Cultures', *Cultural Studies*, ed. Larry Grossberg, Cary Nelson and Paula Tretchler, New York 1992, pp. 96-116.

17 ראו: לופגן (לעיל, הערה 4).

18 ראו: יורי (לעיל, הערה 2).

19 ראו: *Tim Edensor, Tourists at the Taj: Performance and Meaning at a Symbolic Site*, London 1998.

1. מרחבי תיירות כמרחבי תשוקה בדמיון החזותי הבורגני-הפופולרי

בין הסיפור שלפני הנסיעה (הפרסומת, הפנטזיה) לסיפור שלאחריה, קרי הידוע והערות, מתקיימת הממשות של גן הערן התיירותי עצמו. תיאור זה נכון מן התייר היחיד הן לקבוצות ולקהילות שהמכנה המשותף שלהן – החברתי ולעיתים גם התרבותי – הוא בדיוק סגנון גן הערן ואורחות הנופש שלהן. ניתן אפוא לטעון מרחבי ערן תיירותיים גאוגרפיים גלובליים, טרנס-לאומיים. כך ניתן ללמוד מן החוץ על הפנים, או מן הגלובלי על המקומי. מרחבים גאוגרפיים אלה ממקמים גם את גני הערן הספציפיים של תרבויות או של תתי-תרבותיות מסוימות, וגם את גני הערן של תרבויות שפע גלובליות. כך, למשל, חופים אחדים בסני או אתרים אחדים בתורכיה חביבים במיוחד על שכבות סוציו-אקונומיות מסוימות בישראל, ואתרים כבאלי (למשל אתר פיגועי הסוור) מקובלים על צעירים אוסטרלים, הנוסעים אליהם לסופי שבוע ממוסדים, לרגל הציגות של סיום הלימודים.

בדמיון הקבוצתי של כל הברה בעלת אמצעי צריכה קיימים מרחבי תיירות, וניתן לראות בהם חלק מן העתרות הסמליות של הנאה וכליו של אותן קבוצות. אמנם, מרחבים אלה משווקים כמרחבים סגוליים וייחודיים, שתכונותיהם שונות באופן איכותי וקיצוני ממרחבי העבודה והמגורים של האנשים הנוסעים אליהם. ואלם המסע למרחבים אלה והשהיה בהם נעשים מתוך זיקה הדוקה לחיי היומיום של התיירים. לדוגמה, במחקר שבחן מאות תמונות של משפחות שוריות שהיו בנופש, עסקו לאוסן והלדרוף בהבניה החברתית הנורמטיבית של 'המשפחה האידיאלית'.¹⁴ משפחה זו מבוזמת ומצולמת בהתבניה הנורמטיבית של המשפחה האידיאלית. המשפחה שהיה שכיח מאות שנים קודם לכן בקרב משפחות אצולה אירופיות. סמלים אלה, המגולמים בתמונות, נוסעים עם התיירים ועם משפחותיהם חזרה אל בתיהם ומשמשים דגם לדימוי אידיאלי.

גישה מרחבית אל גן הערן התיירותי, הממוסדר והממוסר, מבלטת שני היבטים יסודיים המשלימים זה את זה, ואף ניתן לראות בהם מאפיינים מובהקים של מרחבי העשיית התיירות. ההיבט הראשון קשור בפן החומרי של אתרי תיירות, והוא ההיבט המרחבי שלהם, ואילו הפן השני קשור במובן התיירותי, הנחשב כאופן ייחודי לשירות, שכן התיירות היא תעשיית שירותים.¹⁵ חשוב לחזור ולהדגיש כי מרחבי הדמיון הסימבוליים של התיירות (mindscape) מצויים ביחסים סמליים עם מרחבים מציאותיים. אין מדובר אך ורק בחזיה אלא גם בקיום ממורכב, ובאמור, בטנולוגיות של שינוע מראץ המניעות את גופו של היחיד ואת גופם המקובץ של התיירים אנה ואנה – אל מרחבי תיירות, ביניהם ובתוכם.

במחקר האנתרופולוגי, הרואה בתיירות מערכת תרבותית, לא ניתנה עד לשנים האחרונות די הכרה לאיכותה הממוחברת (הממרחבת) של תעשייה/תירות זו.

14 ראו: 3 *Michael Haldrup and Jonas Larsen, 'The Family Craze', Tourist Studies*, (2003), pp. 23-45.

15 ראו: יורי (לעיל, הערה 2).

יותר ויותר השקעה ביצירה ובכיווני של תפאורה מלאכותית, המובאת ממקומות רחוקים לשם בניית האתר. לדוגמה, במאמרו על 'החוף של חוף', מראה כהן כיצד תעשיית התיירות לענפיה יכולה להפוך על פניה וצנעה נאה של חוף ים טבעי נטוע דקלים, לעקור עצים, להוץ אבנים, ולהעביר דינות של חול כדי לשתל דקלים חדשים ולהביא שונות של חול דומה ממקום מרוחק – כל זאת רק כדי שמראה החוף יתאים בדיוק לדימוי שיוצרי הדימויים הפצים בו.²³

פן נוסף ומפתיע משאו המאפיין את אתרי התיירות, והמצוי גם הוא בסתירה לדימויים הרווחים, הוא מידת השימור והפיקוח (surveillance) הנהוגים באתרים אלה. מדובר בעיקר באתרים הומוגניים ואקסקלוסיביים, שבהם תנועות התייר ופעולותיו מוגבלות ומתבנות למדי מלכתחילה.²⁴ בעזרת עיצוב המרחב ושימוש בסוכנים, כגון סוכני נסיעות, מדריכי תיירים ויחידות משטרה המתמחות בתיירים ובתיירות, יש פיקוח על תנועותיהם של התיירים וכן מנהלות כל העת. מטרותם של מנגנוני פיקוח אלה היא לשמור על התיירים מפני סכנות (פגיעות טורף, אלימות בעלת רקע פלילי, פגעי טבע), שכן הפגיעה בתייר יכולה לפגוע באתר וממילא גם לפגיעה ברווחיות המערכת. ואולם מטרותם של מנגנוני הפיקוח היא גם לשמור את התייר. האפשרות להניע ביעילות וללא תקלות מספר עצום של תיירים ממקום למקום, אל אתרי היעד וביניהם ובחזרה מהם, היא תנאי הכרחי לרווחיות התעשייה, ועל כן היא מוזיבת ניהול מוקדם מאוד של מכלול ההיבטים הקשורים בנסיעה ובשהות: החל ממועדי ההמראות והנהיגות, דרך מספר התפסקות הנעשות במהלכו של טיול קבוצתי מודרך ומשכיח, וכלה במועדי הגשת הארוחות. וכך מנהלות עותותיו של התייר באופן יעיל ולפי לוח זמנים קבוע ונקשה. דבר זה נכון גם בחופש התנועה של התייר. מצד אחד, אין עוד מערכת המבטיחה מימוש זכויות תנועה בשפע כפי שהתיירות מעניקה לתייר. מצד אחר, המרחבים שאליהם יכול התייר להיכנס בפועל במהלך הטיול ולשוטט בהם בתופשיות מוגבלים למדי. כאמור, הטיול מתקיים על פי רוב במרחבים התיירותיים הומוגניים, ובזמן ההתנהלות במרחבים הטרורגוניים חייב התייר להיעזר במודרך הקבוצה או בסוג אחר של הדרכה כדי להתמצא (מכאן השגשוג של הסוגה הספרותית של ספרי הדרכה למטיילים, שהיא למעשה גם פן מפקח ומדיר).

ד. גיהנום התיירות: מרחבי הרווחים של גני הערן

שני ההיבטים היסודיים המאפיינים את גני הערן התיירותיים, הממוסדרים והמוסדרים קשורים. כאמור לעיל, גם כפן החומרי-המרחבי של אתרי תיירות

23 ראו: Erik Cohen, 'The Beach of "the Beach": The Politics of Environmental Damage in Thailand', *Tourism Recreation Research*, 30 (2005), pp. 1-17

24 כוונתי בעיקר למהקרו של אדנסור המבחין בין סוגי אתרים על פי דרגת השימור והפיקוח הקיימת בהם. ראו: אדנסור (לעיל, הערה 19).

כאמור, בין הבית ליעד התיירותי, אך גם בין היעדים עצמם: ישנם הבדלים בסוגי התיירות, באיכות, בעושר של המיידים וכדומה.

שלישית, מרחבי התיירות הם מרחבי כמיהה. יש להם תאום נפשי בדמות מרחבי חיה, זיכרון ופנסייה. *mindscape* אלה קונים אחיה ברמין האישי, המשפחתי, הקבוצתי והקבוצי, ויוצרים אתרים שבהם יכולים התיירים לשהות ולבצע פעולות שונות: לטייל, להתרחץ, לנוח פרקוץ, לרקוד, לטעור, להשתוף, לקיים יחסי מין בתשלום, להפליג, ועוד. לעתים קרובות אין הכמיהה מכוונת לשיירות מסוג מסוים דווקא, אלא לעצם המרחב וההבטחה הגלומה בו (ראו לעיל, תמונות 1-2). חוף הים הזוחב והנקי, שעצי דקל או קוקוס צומחים לידו ונישם צעירות בעלות מראה 'אקוטי' מאלכות בו, הוא הבמה התיירותית האולטימטיבית לכינון צרכני עצמי. אלה הם התנאים המרחביים שבהם הגוף שווה ופועל.²⁰

רביעית, השהות במרחבים אלה היא זמנית מעצם ההגדרה המבנית של התיירות. הן גזרות תיירותיות לסופשבוע, הן תיירות תרמילאים הנמשכת חודשים ארוכים – התיירות מממשת הבטחה לא רק ליציאה אלא גם, ובמיוחד, לשיבה. היציאה התיירותית היא בהכרח זמנית ומוגבלת, ואם היא מאבדת את תכונתה זו, קרי את מעגליותה, היא מופקעת מתחום התיירות אל תחומים קרובים, ובראשם הגירה ופליטות. הזמן הוא מרכיב כמעט מוחשי בעולם התיירים והוא אחד המצרכים המרכזיים שבהם סודרת תעשייה זו.²¹

חמישית, המרחב התיירותי יוצר חלל מובנה ומפוקח במידות משתנות. בניגוד לדימויים הרווחים של מרחבים אלה, המאירים אותם כמוזוונים, טבעיים ופתוחים, לכול ומכל עבר, לאמיתו של דבר מרחבי התיירות כוללים עיצוב ותכנית, מי יותר מי פחות, ודוגת שונות של פיקוח על השהות בהם, וסינון במידה זו או אחרת של הנכנסים בשעריהם. במקצת המקרים נובעת ההבניה מאופן ההגנה או השינוק של האתר (לפי כהן, זוהי 'הבניה התקשורתית'). אתר המשוק ומיוצג בדרך מסוימת משמש בהדרגה כאור שונה עבור הצרכנים שלו, המהפשים בו ומממשים בו את התכונות המשווקות. הבניה מסוג אחר כוללת את סימון גבולותיו הפיסיים של המרחב, את יצירת דרכי הגישה הנוחות אליו או את חסימתו, ועוד. זאת ועוד, אתרי התיירות ומרחביה הפכים יותר ויותר לאטרקציות מובנות לחלוטין. אטרקציות אלה בנויות באופן מלאכותי מן היסוד (וזהו, לפי כהן, 'הבניה הסוכנטטיבית'). האטרקציות הן פחות ופחות קיימות או טבעיות, ויש

20 ראו: Paul Rodaway, *Sensuous Geographies: Body, Sense, and Place*, London 1994; Soile Veijola and Eeva Jokinen, 'The Body in Tourism', *Theory, Culture and Society*, 11 (1994), pp. 125-151

21 ראו: Tomu Elsrud, 'Time Creation in Travelling: The Taking and Making of Time among Women Backpackers', *Time and Society*, 7 (1998), pp. 309-334; John Urry, 'Time, Leisure and Social Identity', *Time and Society*, 3 (1994), pp. 131-149

22 Erik Cohen, *That Tourism: Hill Tribes, Islands, and Open-Ended Prostitution*: 187-200. *Collected Papers*, Bangkok 2001

לצדדים הרבים והנוקבים של פערי הזכויות המשתקפים בתיירות והמשומרים באמצעותה. אנו מדברים בעיקר על שתי אוכלוסיות ללא נאות' בתיירות. האחת היא אוכלוסיית המועסקים בתעשייה. התיירות, ככלכלה בעלת ממד גלובלי, שומרת על פער רווחים עצום. ואולם, עתודות הזון הגלובלי אינן מגיעות לעמדות הוטרות בתעשייה זו, או לתחתית פירמידת השכר שלה. הזון גלובלי גם אינו קשור למקום מסוים, למשל לסביבה של אתרי התיירות, ועל כן נוצר פער גדל והולך בין אתרי התיירות לבין האנשים המצויים בסביבתם.

אוכלוסייה שנייה מורכבת מן ה'ניצנים' ('הילידים'), המצויים לעתים קרובות במוקד האטרקציות התיירותיות. 'המקומי' העונה על הדימוי של 'הפרא הפרימיטיבי', מחזיק להגשים את הסטראוטיפ של 'המקומי' בגופו – לעתים קרובות ב'גופה' – בין אם מדובר בריקוד אפריקני 'מסורתי' ובין אם בכישול קפה בדורי בצל המאהל לצד גמל. המקומי הוא 'האתר', והאחרת זו חופפת את ריכוזי אחרות לגוף (elsewhere) הופך מקומי הוא 'האתר', והאחרת זו חופפת את ריכוזי הכוח הגלובליים שעוד נשתמרו מן התקופה האמפריאליטית: לעתים קרובות אין לאוכלוסיות של 'העולם השלישי' האמצעים הקיימים במערב, ולכן הן נשללות כאטרקציות העוברות התפצה (objectification), וכך, באמצעות תהליך זה נשללות מן הסובייקטיביות והיכולות האישיות (או הא'גנטיות, agency) לטובת התייר. מחקרים שונים מוכיחים שתעשיית התיירות מונעת כל ניסיון לחשוף פנים מורכבות יותר, שלא לדבר על זכויות ממש, של 'המקומי'.²⁷ וכך משגשגת התיירות בעזרת כלכלה שמונית הסוחרת בדימויים ובסטראוטיפים, ולעתים קרובות הם מצליחים לעבור את סף ההכרה של התייר באופן לא מודע, גם בקרב קהלים שסוף הביקורת שלהם נמוך בהקשרים אחרים. תיירים אינם רגישים לזכויותיהם של אלה המשרתים אותם, במקרה הטוב, והם הוגנים את הפתח הזכויות של 'המקומי', ואת הכוח הזמני הניתן בידיהם מתוקף היותם תיירים, במקרה הרע. זהו הכוח להשהות את המציאות, ועמה את הביקורתיות, לטובת המופע.

תמונת התשליל של מסורות גן עדן היא אפוא היעדר מסורות. האנתרופולוג ברונר מציינ, כי 'התיירות אינה כה מקורית וחדשנית כפיתוח נרטיבים חדשים כשם שהיא מצטיינת בחיפוש אתרים חדשים לספר בהם סיפורים ישנים'.²⁸ אם כן, היעדר מסורת הוא מצב של שתיקה, של עיוות בהיסטוריה. אין כאן סיפורים חדשים אלא סיפור של ניצול ישן.

(2000), pp. 127-144; Simone Fullagar and Susan Hailstone, 'Shifting the Ground: Feminist Theory in the Outdoors', *Social Alternatives*, 15 (1996), pp. 23-27

היסטורי, ראו: *Nation, Gender, Empire, and the Cultures of Travel*, Durham, NC 1996

27 ראו: ברונר (לעיל, עמ' 12).

28 ברונר, שם, עמ' 22.

וגם במוצר התיירותי, והכוונה באופן מיוחד לשידות ולא להפצים. כסעף האחרון והמסכם של המאמר ברצוני להפנות את תשומת הלב להיבט זה, ולהעיר על אודות אופייה של התעשייה התיירותית כתעשייה המספקת שידותים.²⁵ עד כה הצעתי שהתיירות המודרנית מבוססת (אך גם מבססת) על פיצול בין שני סוגים של מרחבים ועל העמקה של הפערים הקונקרטיים והסמליים הקיימים ביניהם: אלה הם מרחבי היומיום (מרחבי הבית והעבודה), או 'המקומות', ומרחבי התיירות הנופש (vacationscapes), או 'המקומותאחר'.

עתה אני מבקש להציע מודל משולש, כבניין בן שלוש קומות, הבא להגדיר את קומת התחתית: הקומה הנמצאת מתחת לפני קרקע. זוהי 'קומת הוורדים' (undersides) של התעשייה המושגת בעולם. קומה זו מצויה מתחת לסף הוויזיה: דיירה אינם נראים או נשמעים והאנשים המאכלסים אותה משוללי זכויות וקול בממות הגלובליות של כינון הסובייקט הבורגני-הצרכני. כחיבור הקלטי הצעיר מקאנל, בעקבות הסוציולוג האמריקני אירוונג גופמן (Erving Goffman), כי התיירות מחולקת לקומת הבמה ולאחוריה (frontstage, backstage). חיבורים ערבניים מציעים כי הבמה היא במה בין כך וכין כך, ושאלת מקומה – בחיות או מאחור – היא שאלה משנית. בניסיון להמשגתה של קומת הוורדים התיירותית מנקש לעסוק בבמה האחורית אלא במקום שאיננו במה וואלי אף איננו מקום. זהו סוג של ניצול שהגדרתו היא בדיוק זו: שלילת האפשרות של הער(ב)דים 'להופיע' במוכן פרפורמטיבי, קרי להיות (סובייקטים). undersides אינה אפוא במה נוספת אלא מצב של היעדר במה.

ההכרה ב'קומת וורדים', שלכללת התיירות מיוסדת עליה, נובעת מהשפעת המפדה של זרמי השיבה ומחקר פמיניסטיים (נארטיקטיסטיים ופוסטקולוניאליים) על חקר התיירות מאז שנות התשעים של המאה העשרים. זרמים אלה מבטאים השיבה ביקורתית המופנית הן כלפי ריכוזים ומנגנונים המאפיינים את כוחה הכלכלי של התיירות, הן כלפי המטרות המקובלות של המחקר הסוציולוגי-האקדמי בתחום התיירות. גישות פמיניסטיות לסוגיהן מצביעות על כך שהמחקר האקדמי לא הקדיש תשומת לב לאופייה המרכזי, המגשש והקולוניאלי של כלכלת התיירות ותרבות הצריכה התיירותית. התייר השיפוטי במחקר הסוציולוגי המסורתי (גם במחקריו של מקאנל) הוא גבר מערבי, לבן ואמיד. לא נבחנו תיירים ממקומות אחרים ומתרבויות אחרות, וקול וחומר שלא נבחנו היבטים שונים ומקפחים של התעשייה בכללותה.²⁶ מנקודת מבט זו לא באה לידי ביטוי רגישות

25 ראו כעניין זה: *Commercialization of the Managed Heart: The Managed Heart*, Arlie R. Hochschild, Berkeley 2003 (1983)

26 *Human Feeling*, Berkeley 2003 (1983)

ראו: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London 1992

27 מחקר זה משמש נקודת ציון בהתפתחות המחקר הביקורתי הכולן את המפגש

התרבותי בין מוסע למגור ולקולוניאליזם כחקר התיירות. יש עניין מיוחד במחקרים

הכאיים: *Poststructural Feminist Theories of Representing Others: A Response to the*

'Crisis' in Leisure Studies Discourse, *Leisure Studies*, 19

על סיפוח מקום החיות הקרוב והיומיומי, על הכרה קיומית בערך היומיום ועל חינוך לקראת הגשמה של מלאו אפשרויותיו.

1. אפילוג

קריאה נארמורקסיסטית בספורי הבריאה, ובפרט בספור יצירת גן העדן, מבליטה את השאלה לגבי סיב העבודה המושקעת ביצירה של דבר ממשי כלשהו. הרי יצירת העולם, על כל קשת מרכיביו ומאבליטיו, אינה עניין של מה בכך, ואף כך יצירה של מרחב ערן, המשמש מעין פאזל נופש לימינלי ומית. דרושה עבודה רבה בשלב התכנון, יגיעת כפיים בשלבי הביצוע, והשקעה נמשכת בניחול, בפיתוח ובהשגחה. מי היו הפועלים שכנו את העולם לפי ספורי הבריאה, ויצרו וגידרו ונטעו והשקו ותחזקו והשגיתו על גן העדן ועל תכולתו?

התשובה שהבריאה היא מעשה אלוהי, שאינו כרוך בניעת כפיים וביזעת אפיים אנושית, היא טענה שבה השיה על כוח עבודה ידיים עובדות, ועל הזיקה בין הון הקשור בעבודה (הקמה ותפעול) לחון חומרי (גן העדן כנכס נרל"ני) ולהון סמלי (הערך התרבותי-החברתי של 'האתר'). היצירה האלוהית על פי טבעה אינה כפופה לחוקי האדם, ועל כן מתקבלת תמונה של מרחבים עצומים ושל מוצרים מורכבים שביצירתם אין כל יגיעה מיוחדת, ואין נדרשת בה השקעה רבה של זמן ומאמץ. היעדר תשומת לב למרכיבים האלה מביאה ממילא להיעדר חשיבה על הפועל היחיד או על שכבת הפועלים, וממילא לא התחשבות בזכויותיהם. יש מאין אינו תיאור אלא טענה, ויש בכך משום טשטוש של שאלת ההשקעה בעבודה הכרוכה ביצירה של דבר מה בעל ערך, יהיה המרחק שלו – הנמדד בדקות נסיעה ממחל אביב – אשר ידחה.

אין זה מפתיע שהיטוטי היחיד הקשור בספור גן העדן המקראי המתאר קושי הכרוך בעמל, ועמו מחיר או עלות של תהליך היצירה, מתייחס לכלכלת גופה של אישה דווקא (הרבה ארבה עצבונו והרנך בעצב תלדי בנים, בראשית ג, טו). במקרה זה מרחיב המספר המקראי ואינו מקצר כהרגלו. מסיפור זה עלולה התמונה שהסבל (צער) ירד אל העולם כעונש, ותיאור זה מבליט את העובדה שהמצב שקדם לו היה מצב של יצירה יש מאין – יצירה ללא מאמץ, ללא מתאמץ וללא מבליט יחסי הכוח שבלב הדאגה המרקסיסטית.

7. סיכום: סיפוח ה'מקומוכר'

סקירה זו מובילה לשתי אפשרויות של שינוי התנהגויות הצריכה של תיירים, אותם דפוס צריכה תיירותיים המכוננים את הזהות הנחשקת של התייר. האפשרות הראשונה היא תיירות מודעת ואקטיביסטית. מחקרם מציעים צורות שונות של תיירות מסוג זה.²⁹ כמה מן הטענות עולות בעקבות מודעות שהתפתחה בקרב אתנוגרפים בנוגע ליחסי הכוח ולניצול המתקיימים בין חוקר לנחקר, בין סובייקט לאובייקט, בין תייר למקומי. השפעה נוספת ובעלת משמעות רבה יותר עולה מפרסומים, ממחקרים ומהגות אקולוגיות (eco-tourism). בידיעצפלינה זו, ברומה לדיסציפלינות פוליטיות ואקטיביסטיות אחרות, ניתן לתאר רצף של עבודות, הנוגעות מביקורת פשוטית לביקורת מהפכנית ומביקורת אוטופית לביקורת פרגמטית.

תיירות אקולוגית אינה מוגבלת אך ורק לשימור ערכי הטבע (פלורה ופאונה) בתחומי התיירות. זוהי תנועה דעתנית ופוליטית, המתמודדת עם יצירה או האטה של תהליכי גלובליזציה מואצים, ובכלל זה התעצמות התיירות, ועם ההכרח לשמור על הקיים ולשמרו. זאת ועוד, האידאולוגיה של התיירות האקולוגית אינה מוגבלת לתחום זה או אחר, ומכלול ההשכלות המזיקות של כלכלת התיירות הוא למעשה תחום העיסוק והביקורת שלה.³⁰

האפשרות השנייה שברצוני להציע מתמודדת עם טבעה הקולוניאלי והנצלי של התיירות המודרנית. היא דוחה את אפיסטמולוגיית ההנאה והצרנות הקפיטליסטית ועמה את עולמות הערן והענה של התיירות. מדובר בשלילת מרחבי ההנאה הצרופה המרוחקים והמיתיים. דחייה זו אינה מתייחסת אך ורק למרחבי התיירות עצמם, אלא גם לפיצולים המצויים ביסוד ההבחנות הערכיות והמוסריות בין ה'מקומוכר' ל'מקומאחר'. במילים אחרות, גישות אלה מציעות דחייה של התשתית האפיסטמולוגית והחוויתית של מרחבי ערן תיירותיים כמקום אחר ומרוחק ממרחבי היומיום, ועמה הזמנה לחשיבה מחודשת על המרחב המוכר והיומיומי.

ל'א מקדם' היא אפוא קריאה לא אוטופית להשקעת משאבים במרחבי היומיום ולשיפוחם. אין מדובר ביצירה של ערן אלא בהכרה שהמקום שאליזו אנו תפצים להגיע – הוא המקום שבו אנו מצויים (כאמרתו המוכרת של ויטגנשטיין). אף שהימנעות מתיירות נשמעת אולי כהצעה מעט בוטה, היא אינה בוטה יותר מאשר הימנעות מאכילה ברשתות של מזון מהיר או משימוש בתקשורת סלולרית. יתר על כן, אין מדובר בהתנזרות מתנועה או ממסע, אלא בניצול מבוקר של תשתיות מסחריות ובהימנעות רבה ככל האפשר משימוש בהן. ואולם, ההדגשה היא כאמור

29 לסקירה ראו: ברונר, שם.

30 ראו: Alwin Fill and Peter Mühlhäusler (eds.), *The Ecological Reader: Language, Ecology, and Environment*, London 2001; Chris Ryan, Karen Hughes and Sharon Chirgwin, 'The Gaze, Spectacle and Ecotourism', *Annals of Tourism Research*, 27 (2000), pp. 148-163